

S. 134-139

Søren Kolstrup

POLEN I 1000 ÅR

– set fra Kraków –

Krakóws jøder under krigen

Hitlertyskland havde en særlig plan med Kraków. Byens befolkning blev terroriseret og forarmet, jøderne blev her som andre steder samlet i først ghettoer, og siden i tilintetgørelseslejre, men byen blev ikke som Warszawa omdannet til en ruinhob. I oktober 1939 blev Kraków gjort til hovedstad i det såkaldte Generalguvernement, som dækkede de dele af Polen, der ikke blev lagt direkte ind under Tyskland. Ved at berøve Warszawa dets status som hovedstad fik tyskerne understreget, at Generalguvernementet var en tysk nyskabelse, der intet havde med den polske nation at gøre. Fra Wawelborgen førte den tyske guvernør, Hans Frank, sit terrorregime mod den polske befolkning.

Hans Frank-styrets undertrykkelsespolitik havde til formål at likvidere den polske elite, fjerne alle udtryksformer for polsk kultur og udrydde de polske jøder. Allerede den 6. november 1939 blev 184 Kraków-professorer arresteret og sendt til Sachsenhausen, den 19. april 1942 blev 200 Kraków-kunstnere ført til Auschwitz og kort efter, i juni 1942, indledtes deportation af byens jødiske befolkning på over 60.000.

Germaniseringen af byen bestod i en nådesløs adskillelspolitik. Jøderne blev fra den 3. marts 1941 tvangsforflyttet til distriktet Podgórze, medens de polakker, der ikke var blevet sendt til slavearbejde i Tyskland, blev jaget ind i de sydlige forstæder Stradom og Kazimierz – jødernes gamle kvarter. Byens vestlige kvarterer blev forbeholdt tyskerne. Udvalgte hospitaler, restauranter, sporvogne og bænke blev reserveret til tyskerne. Germaniseringen indebar også, at polakkerne blev berøvet enhver form for kulturel identitet. Alle uddannelsesinstitutioner blev lukket, enhver påmindelse om polsk kultur fjernet. Først blev Grunwald-mindesmærket nedbrudt, dernæst alle statuer af fremtrædende polakker, og til sidst blev polske kunstværker ført til Tyskland. Veit Stoss-alteret havnede i Nürnberg.

Bydelene Kazimierz og Podgórze rummer fortællingen om jødernes tragedie. I mellemkrigstiden nåede Krakóws jødiske befolkning op på over 60.000 og udgjorde dermed en fjerdedel af byens befolkning. Knap halvdelen var beskæftiget inden for handel og forsikring, andre 35% arbejdede inden for håndværk, medens en voksende gruppe fandt beskæftigelse

som læger og jurister. Den jødiske befolkning havde vokseværk og udgjorde et vægtigt indslag i byens kultur – i pressen, på teatrene, i biografene, på cafeerne og i det politiske liv. Krigen gjorde en brat ende på denne udvikling. Jøderne blev først brændemærket og berøvet deres ejendom, dernæst isoleret og anvendt som slavearbejdskraft for til sidst at blive deporteret til dødslejrene. Fra den 8. september 1939 skulle alle jødiske virksomheder, forretninger og restauranter markeres med en davidsstjerne på et iøjnefaldende sted.

Herefter gik det hurtigt. Den 20. november blev alle jødiske bankkonti indefrosset og jødisk ejendom konfiskeret. Tre dage senere blev det pålagt jøder at bære hvidt armbind med indsyet davidsstjerne, og det jødiske samfund blev gjort til genstand for skånselsløs forfølgelse fra tysk side. Ortodokse jøder fik skægget klippet af, jødiske fodgængere blev berøvet smykker, arrestationer fandt sted i flæng. I april 1940 blev alle jøder i alderen 12-60 pålagt tvangsarbejde i tyske virksomheder, i arbejdslejre og ved alt forefaldende arbejde i bylivet – også på jødiske helligdage.

I april 1940 fremlagde Hans Frank yderligere en plan for at gøre Guvernementets hovedstad Kraków jødefri.

Fra sommeren 1940 til januar 1941 blev 40-45.000 jøder deporteret til Lublinområdet, medens en mindre gruppe på 15-20.000 fik ordre til at forblive i Kraków. Den 3. marts blev alle jøder beordret til bydelen Podgórze, der blev omgivet med en tre meter høj mur, der øverst blev markeret med halvcirkulære buer for at bringe tankerne hen på jødiske gravsten. 16.000 jøder blev stuvet sammen i 320 ejendomme, som tidligere havde været beboet af blot 3.000 polakker.

Alle jødiske institutioner – hospital, vajsenshus, alderdomshjem, synagoge – flyttede inden for ghettomurene. Ofte måtte to familier deles om et enkelt værelse og befolkningen stå i endeløse køer for at benytte det nyopførte, offentlige bad, hvis eksistens og desinfektionsmidler bidrog til, at der ikke udbrød epidemi i ghettoen. Ingen kendte morgendagen i ghettoen, usikkerhed og frygt gjorde dagligdagen til et mareridt. SS-bøddlerne terroriserede byens indbyggere, deres ofre blev slået, sparket og ydmyget ved at rasere skæg og hår. Den 1. juni 1942 om morgenen fandt den første deportation sted. 7.000 jøder blev transporteret til dødslejren Belzec nordvest for Lwów.

Undertiden blev deportationerne indledt med dødsaktioner over for de svageste og mest underernærede jøder i selve ghettoen. Den 18. oktober 1942 blev de kronisk syge, alderdomshjemmets indbyggere og 300 børn i vajsenuset dræbt på stedet, og 4.500 jøder sendt til Belzec. Stadigt flere af de tilbageblevne tog cyankalium for at lette deres livsafslutning.

Rester af Podgórzeghettoens murværk opført i 1941 i den nuværende Lwowskagade, Kraków. Muren er 3 meter høj og øverst markeret med halvcirkelbuer for at lede tankerne hen på jødiske gravsten.

be
de
tal
gø
he
de
lig
de
kræ

Ov
tyf
len
tisl
ulø
prc
jød
liv
jun
søg
me
selv
hen

Ku
zist
ang
Her
ene
søg
I gh
met
lest
OD

I december 1942 blev befolkningen inddelt i to afdelinger. Afdeling A beregnet for de jøder, der udførte tvangsarbejde. Afdeling B for alle dem, der ikke kunne udføre tvangsarbejde – børn, ældre, syge, gravide, hospitalets patienter og dets læger. En forberedelse til den endelige tilintetgørelse. Den 14. marts 1943 blev over 1.000 af afdeling B's indbyggere henrettet på ghettoens torv, 2.000 blev sendt direkte til Auschwitz, mens 6.000 kom til arbejdslejren Plaszow. Til sidst blev hver eneste lejlighed gennemtvundet og beboere, der havde skjult sig, blev skudt på stedet. Ghettoen havde tjent det nazistiske mål: At udnytte jødernes arbejdskraft i en overgangsperiode frem til den endelige tilintetgørelse.

Overmagten fremkaldte både modstand og kollaboration. De forskellige typer af reaktioner kom til udtryk i det såkaldte Jøderåd, hvor 23 medlemmer af det jødiske samfund blev udpeget til at administrere de nazistiske påbud. Dette byrdefulde og utaknemmelige arbejde medførte ofte uløselige konflikter for rådets medlemmer. Rådets to første præsidenter, prof. Marek Bieberstein og dr. Artur Rosenzweig, søgte at beskytte det jødiske samfund mod tysk forfølgelse og indstillede sig på at sætte eget liv på spil. Artur Rosenzweig blev ført til Belzec, hvor han blev gasset i juni 1942. De følgende præsidenter, David Gutter og Samuel Streimer, søgte derimod punktligt at opfylde nazisternes ordrer, det samme gjaldt medlemmer af det jødiske politi kaldet Ordnungsdienst, OD, i håb om selv at overleve. Nazisterne gjorde ingen undtagelse. Alle OD-mænd blev henrettet, også Gutter og Streimer.

Kun de færreste jøder i Kraków formåede at organisere modstand. Nazisterne havde en overlegen krigsmaskine, som de brugte til at sprede angst og frygt. Alle blev truet med døden, hvis ikke de parerede ordre. Hertil kom, at ghettoens indbyggere led af underernæring og sygdom, al energi blev brugt på at overleve. Men der fandtes en modstand. Nogle søgte at organisere flugtveje, og atter andre deltog i organiseret modstand. I ghettoens sidste dage lykkedes det enkelte at flygte gennem kloaksystemet med hjælp fra lokale polakker. Det lykkedes også at organisere skjulesteder i kældre og loftsværelser, men langt de fleste blev opsporet af OD-mænd og Gestapofolk. Krakóws jøder indledte ikke et oprør som i

Warszawa april 1943, men adskillige unge jøder lod sig indrullere i modstandsgrupper fra slutningen af 1940. Størst var den landsdækkende, jødiske modstandsbevægelse ZOB, som var involveret i sabotage, afsporing af tog og forsøg på likvidering af nazistiske officerer. I december 1942 havde ZOB-medlemmer i Kraków held til at bringe en bombe til eksplosion i en klub for tyske officerer. Enkelte blev dræbt, andre såret, men nazisterne formåede at optrevle modstandsgruppen og arrestere de fleste medlemmer. Både den polske og jødiske modstandsbevægelse var isoleret i en verden, hvor modstandsbevægelserne i de besatte lande var spredte eller ikkeeksisterende, og hvor det først var i 1943, at nazismen erfarede mærkbar modstand på slagmarken.

To monumenter, nemlig Tadeusz Pankiewicz-apoteket ved pl. Bohaterow Getta (tdl. Plac Zgody) og Oskar Schindlers fabrik på Lipowagaden i bydelen Podgórze, står som en påmindelse om, at der midt i undertrykkelse og fornedrelse tegnede sig lysglimt, der viste menneskelighed og håb.

Den tyske forretningsmand Oskar Schindler, der havde opkøbt en emaljevarefabrik i Kraków, reddede 1.200 jødiske arbejdere fra døden. Schindler fabrikerede gryder og tallerkener til den nazistiske krigsmaskine med anvendelse af jødisk tvangsarbejdskraft fra ghettoen. I 1943 lykkedes det Schindler gennem forbindelser og bestikkelse at etablere en særlig arbejdslejr i tilknytning til emaljevarefabrikken, hvor tortur og udmattende navneopråb blev undgået.

Da nazisterne erfarede nederlag på østfronten og i juli 1944 begyndte at overflytte jødiske fanger fra Plaszow, som Schindlers arbejdslejr hørte under, til andre koncentrationslejre i vest, åbnede Oskar Schindler en våbenfabrik i Brünnlitz i Tjekkoslaviet. Hertil hyrede han tidligere tvangsarbejdere, som han selv havde opført på Schindlers liste. 300 kvinder blev ved en fejltagelse sendt til dødslejren Auschwitz-Birkenau, men ved Schindlers mellemkomst blev også denne gruppe ført til Brünnlitz. Oskar Schindler og hans hustru, Emilie Schindler, tilvejebragte den nødvendige mad og medicin til arbejdslejrens beboere.

Oskar Schindler, der havde meldt sig ind i nazistpartiet i begyndelsen af 1930'erne, formåede med sin charme og bohème-holdning at udnytte det korrupte nazistiske miljø og gøre en forskel i forhold til jøderne.

1- Det samme gælder Tadeusz Pankiewicz, der som indehaver af Kra-
i- kówghettoens apotek var den eneste ikkejøde i det afspærrede område.
g Tadeusz Pankiewicz havde overtaget apoteket efter faderen i 1933.
2 Tyskerne tilskyndede ham til at overtage et af de jødiske apoteker i den
o- indre by, men Tadeusz Pankiewicz søgte behændigt at trække beslutnin-
n- gen i langdrag. Sammen med sine tre kvindelige ansatte skabte han i ghet-
e- toens apotek et fristed for jøderne. Her kom de for at få supplement til
o- kosten og hente medicin. Det var også på apoteket, der blev formidlet
l- kontakter og skaffet oplysninger om verden uden for ghettoen. Fra mor-
o- genstunden kom folk for at læse aviser, blive informeret og udveksle
v hemmelige meddelelser. Undergrundspjecer skabte håb om at overleve og
- opleve den dag, hvor tyskerne led nederlag. Undertiden overnattede jøder,
- der frygtede arrestation, på apoteket. Tadeusz Pankiewicz valgte at drive
e sit apotek videre under ekstremt vanskelige vilkår og med eget liv som
indsats. Han fremstod som et forbillede, der sammen med sine kolleger
skabte lindring og glimtvis mening for ghettoens indbyggere.

- Det jødiske samfund, som havde været et bærende element i Krakóws
- historie siden Kasimir 3. den Stores dage i 1300-tallet og tilført byen øko-
d- nomiske og kulturelle impulser, var forsvundet. Dets indbyggere bukkede
st- under i ghettoen, blev skudt eller gasset i Belzec og Auschwitz, dets vær-
- dier eksproprieret og dets kulturelle, økonomiske og politiske liv opløst.
e 4.000 af de godt 60.000 jøder i Kraków overlevede krigen enten i byens
o- omegn, som fanger i russiske lejre eller som overlevende i koncentra-
o- tionslejrene. De fleste emigrerede, medens en lille gruppe ældre, tilbage-
- blevne jøder søgte at bygge et jødisk samfund op omkring to renoverede
o- synagoger.

- Mordet i juli 1946 på 42 jøder i Kielce syd for Warszawa udført af en
1 ophidset menneskemængde, der beskyldte byens jøder for at have dræbt
et forsvundet barn – som senere dukkede op! – antisemitiske kampanjer
i 1956/57 og 1968/69 fik det jødiske samfund til yderligere at skrumpes
ind til nogle få håndfulde.